

पत्रकार महासंघको संस्थागत विकासका लागि वैकल्पिक अवधारणा

विनोद ढुङ्गेल

परिचय

सन् २०११ मा अन्तर्राष्ट्रिय पत्रकार महासंघ (आईएफजे) ले काठमाडौंमा एउटा बैठक आयोजना गरेको थियो- दक्षिण एसियाली आमसञ्चारमाध्यमको ऐक्यबद्धता संयन्त्रसम्बन्धी । बैठकमा भाग लिन उत्तरपूर्वी भारतबाट आएका एक प्रतिनिधिले भने, "संस्थाका लागि सातामा दश घण्टासम्म समय दिन्छु ।" सहभागीहरूमध्ये उनी आफ्नो संस्थालाई बढी समय दिनेमा पर्दथे । यो सुनेर नेपाल पत्रकार महासंघका अध्यक्ष शिव गाउँले छक्क परे । किनभने, उनले महासंघ (नेपाल पत्रकार महासंघ) बाहेक औपचारिक र नियमित रूपमा कतै समय दिएका थिएनन् । पूर्ववर्तीजस्तै उनी पनि पूर्णकालीन स्वयंसेवी अध्यक्ष थिए । कोही पनि श्रमजीविले श्रम र समयको लगानी स्वयंसेवी रूपमा कति समयसम्म गर्न सक्छ ? नेपालमा सामूहिक स्वार्थरक्षाको उद्देश्यले पत्रकारहरू संगठित हुन थालेको छ दशक नाघिसक्दा पनि यो प्रश्नको जवाफ खोजिएको छैन । कतिपयलाई त लाग्न सक्छ, यो कुनै प्रश्न नै होइन ।

यो लेखमा महासंघको नेतृत्वले संघका लागि खर्चिने समय र त्यसको सञ्चालनबारे चर्चा गरिन्छ । दुई दशक लामो पत्रकारिता, लामो समयदेखि

महासंघको सदस्यता, महाधिवेशनमा सहभागिता र केही समय महासंघको केन्द्रीय समितिमा रहँदाको अनुभवसमेतका आधारमा यो लेख तयार गरिएको छ । पत्रकार महासंघको इतिहासको अध्ययन पनि यो लेखको आधार भएको छ । पहिले र अहिले महासंघको नेतृत्वमा रहेका व्यक्तिहरूको भोगाइ र बुझाइलाई पनि यहाँ समेटिएको छ ।

लेख मुख्यतः छ खण्डमा विभाजित छ । सर्वप्रथम लेखको औचित्य तथा परिचय खुलाएपछि महासंघको गठन, नेतृत्वको विकासक्रमबारे संक्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ । तेस्रो खण्ड क्रियाशील पत्रकारहरूको व्यावसायिक काम र महासंघको नेता हुनुको आकर्षणमा केन्द्रित छ । चौथो खण्डमा अन्तर्राष्ट्रिय पत्रकार महासंघ र नेपालका केही पेसागत संघसंस्थाहरूको सञ्चालन र सचिवालय व्यवस्थापनको तुलनात्मक चर्चा छ । पाँचौँ खण्डमा महासंघको संस्थागत क्षमता विकासको वर्तमान अवस्थाको चित्रण र सम्भावनाको खोजी गरिएको छ । उपसंहार खण्डमा महासंघलाई थप प्रभावकारी र संस्थागत रूपमा सञ्चालन गरी यसको नेतृत्व स्थापित गर्ने केही उपाय सुझाइएको छ ।

इतिहासको निरन्तरता

नेपाल पत्रकार महासंघको पुर्खा संस्था नेपाल पत्रकार संघ (वि.सं. २००८) गठन हुँदाताका अन्यत्र पनि पत्रकारहरूका राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संस्था गठन-पुनर्गठन भएका थिए । संसारकै पुरानो र ठूलो संस्था मानिने व्यावसायिक पत्रकार समाज^१ गठन भएको करिब ४२ वर्षपछि नेपालमा पत्रकारहरू संगठित भएका थिए । उतिबेला विश्वमा पत्रकारहरूको सबैभन्दा ठूलो संस्था आईएफजे (International Federation of Journalists) गठन भएको २५ वर्ष भए पनि सुदृढ भइसकेको थिएन ।^२ त्यसअघि नै सन् १९४६ मा अन्तर्राष्ट्रिय पत्रकार संघ (International Organization of Journalists) स्थापना भएको थियो ।^३ अन्तर्राष्ट्रिय प्रेस इन्स्टिच्युट (आईपीआई) गठन भएकै वर्ष सन् १९५० मा भारतीय पत्रकारहरूले सबैभन्दा ठूलो संगठन भारतीय श्रमजीवी पत्रकार महासंघ

^१ सन् १९०९ मा अमेरिकामा गठन भएको Sigma Delta Chi को नाम परिवर्तन गरी सन् १९८८ मा व्यावसायिक पत्रकार समाज (Society of Professional Journalists) बनाइएको हो ।

^२ आईएफजे सन् १९२६ मा गठन भए पनि सन् १९४६ मा पुनःसंगठित गरिएको थियो । सन् १९५२ मा पुनः सुदृढ गर्दा यसले गैरकम्युनिस्ट श्रमजीवी पत्रकारहरूको संस्थाको परिचय पाएको थियो ।

^३ तीन वर्षपछि गैरकम्युनिस्ट देशहरू यसबाट अलग भएका थिए ।

(आईएफडब्ल्यूजे) जन्माए ।^४ सन् १९५८ मा दक्षिण एसिया संवाददाता संघ^५ (Correspondents' Association of South Asia) नै गठन गरियो (डेन्यर, इलियोट र इम्हास्ली सन् २००८ : xi-xii) । यसरी नेपाल र भारतलगायत दक्षिण एसियाका अन्य मुलुकका पत्रकारमा पनि त्यतिखेर संगठनको जागरण निकै भएको देखिन्छ ।

यहाँ नेपाल पत्रकार महासंघको विकासक्रममा देखिएको प्रवृत्तिगत घटनाका आधारमा विभिन्न उपशीर्षकमा केही सान्दर्भिक चर्चा गरिएको छ ।

पेसागत हितदेखि राजनीतिक उद्देश्यसम्म

श्रमजीवी पत्रकारहरूको सशक्तता र व्यापकतालाई भारतमा जसरी स्वीकारिएको छ, त्योभन्दा बढी स्वीकारोक्ति नेपाल पत्रकार महासंघले पाएको छ । त्यहाँ सबै पत्रकारको एउटै छाता संगठन छैन; यहाँ छ । यद्यपि विसं. २००८ मा श्रमजीवी पत्रकारहरूको हितरक्षा गर्ने घोषित उद्देश्यले सत्यनारायणबहादुर श्रेष्ठको सभापतित्वमा गठित नेपाल पत्रकार संघले निरन्तरता पाएर हालको पत्रकार महासंघसम्म आइपुगेको इतिहास लेखिएन । त्यति बेला यो संघले करिब दुई वर्षका बीच पत्रकारहरूको भेला, सरकारसँग पत्रकारितासँग सम्बन्धित विभिन्न माग पेसलगायतका गतिविधि गरेको थियो (देवकोटा २०५१[२०२४] : १४९-१५०) । सो संघ केही समयसम्म मात्र सक्रिय रहेकाले विसं. २०१२ मा कृष्णप्रसाद उपाध्याय भट्टराईको अध्यक्षतामा पुनर्गठित नेपाल पत्रकार संघलाई हालको पत्रकार महासंघको जननी मानिएको छ (दाहाल २०६० : ३) । यद्यपि पुनर्गठित संघ पनि पूर्ववर्ती संघभन्दा धेरै सक्रिय भने थिएन ।

विसं. २०१२ का सभापति कृष्णप्रसाद भट्टराई २०१६ सालमा संसद्को सभामुख भएको^६ घटना (देवकोटा २०३६ : १९९-२००) लाई हेर्दा त्यति बेलाको पत्रकारिताको चरित्रानुरूप स्पष्टतः राजनीतिक उद्देश्यसहितको काम भएको देखिन्छ ।^७ त्यसपछि भने पत्रकारहरूको संगठन राजनीतिको खुड्किलाका रूपमा निकै प्रयोग भयो । महासंघका नेताहरूको राजनीति-यात्राले पनि यसको पुष्टि गर्छ ।

^४ हेर्नुहोस् http://ifwj.in/index.php?main_page=index&zenid=715083512c47c5d6f9e4ac7935b2bef8 ।

^५ यसको नाम परिवर्तन गरी सन् १९९०-९१ मा विदेशी संवाददाता क्लब (Foreign Correspondents' Club) बनाइएको हो ।

^६ विसं. २०१५ को चुनावमा गोरखामा पराजित भए तापनि प्रतिनिधिसभाको सदस्य नभएको व्यक्ति पनि सभामुख हुन सक्ने संवैधानिक व्यवस्थाका आधारमा २०१६ असार १८ गते सभामुख निर्वाचित ।

^७ नेपाली कांग्रेसका संस्थापक नेता भट्टराईले सम्पादन गर्ने *नेपाल पत्रकार* पार्टीको मुखपत्र थियो ।

नअटाएका श्रमजीवी र निरन्तरता

वि.सं. २०१५ पछिका दुई वर्षलाई हेर्दा नेपाली मिडियामा काम गर्ने अरु कामदार पनि संगठित हुन थालेको पाइन्छ । प्रेस पारिश्रमिक संघ त्यस्तै प्रयासको एउटा उदाहरण हो (देवकोटा २०५१[२०२४] : १७०) । २०१७ पुसमा पञ्चायती व्यवस्था आएको संघले निरन्तरता पाउन सकेन । त्यस्तै अवस्थामा वि.सं. २०२१ मा श्रमजीवी पत्रकार सभा गठन गरियो (देवकोटा २०५१[२०२४] : १७०); तर त्यसले पनि निरन्तरता पाएन । श्रमजीवी पत्रकार खासै नभएको र उनीहरूका समस्या पनि त्यति नभएकाले सो संस्थाले धेरै काम गर्ने अवस्था भएन (ढुङ्गेल २०६७ : १० र ढुङ्गेल २०६८ : ४६-४७) ।

अर्को कोणबाट हेर्दा श्रमजीवी पत्रकारहरूको हकहितका लागि गठन भएको नेपाल पत्रकार संघ (पत्रकार संघ) समयक्रममा प्रकाशक/सम्पादकहरूको संस्था हुनपुगेको महसुस गरी वि.सं. २०२८ मा श्रमजीवी पत्रकारहरूले निर्मलकुमार अर्यालको अध्यक्षतामा बेग्लै संस्था बनाए- नेपाल श्रमजीवी पत्रकार संगठन । २०३८ सालमा अर्को संगठन 'नेपाल श्रमजीवी पत्रकार संघ' पनि बनेको थियो (आचार्य २०६१ : ९४-९५) ।

पञ्चायतमा पत्रकार

पञ्चायत कालमा राजनीतिक र व्यक्तिगत स्वार्थपूर्तिका लागि पत्रकार संघको प्रयोग गरियो । रूस भ्रमण तथा भारतीय दूतावासका कर्मचारीको रात्रिभोज जस्ता विषयमा चित्त नबुझ्दा पत्रकार नेतृत्व सार्वजनिक रूपमा विवादित र विभाजित भयो (देवकोटा २०५१[२०२४] : १५१-१५३; १५४-१५८) ।

पत्रकार संघ मात्र नभएर यसकै पहलमा वि.सं. २०२७ मा स्थापित प्रेस काउन्सिल नेपालसमेत २०३३ सालपछि सत्ताको निरंकुश घेराभित्र कैद हुन थाल्यो (दाहाल २०६० : ५-६) । पत्रकार संघ पनि २०४३ सालसम्म करिब एक दशक विभिन्न बहानामा 'राजाका जुनाफमा श्रद्धा एवं भक्तिपूर्वक कृतज्ञता ज्ञापन' गर्ने, राजारानीलाई अभिनन्दनपत्र बुझाउनेजस्ता चाकरीमा लाग्यो ।^५ वि.सं. २०४३ मा काठमाडौँमा भएको तेह्रौँ महाधिवेशनमा सरकारले प्रहरी हस्तक्षेप गरी सहभागीलाई घाइते बनाएपछि पत्रकारहरू थप जागे । प्रजातान्त्रिक आन्दोलनको

^५ उदाहरणस्वरूप प्रस्तुत गरिएका यस्ता घटनाबारे थप जानकारीका लागि हेर्नुहोस्- प्रेस काउन्सिल (२०३८-३९ : २०), प्रेस काउन्सिल (२०३९-४० : २७), प्रेस काउन्सिल (२०४०-४१ : २२५), प्रेस काउन्सिल (२०४२-४३ : ४२), प्रेस काउन्सिल (२०४३-४४ : ३५) ।

लहरका बीचमा पञ्चायतपक्षीय पत्रकारहरूको प्रभाव कमजोर भयो । फलतः संघको नेतृत्वमा पनि प्रजातन्त्र पक्षधरहरूको बोलबाला कायम भयो ।

पुस्ता परिवर्तन

वि.सं. २०६८ सम्मको ६० वर्षे जीवनमा श्रमजीवी पत्रकार र प्रकाशक/सम्पादक दुवै महासंघका प्रमुख भए । त्यसो त २०४७ मा प्रेस तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको ग्यारेन्टी गर्दै नेपाल अधिराज्यको संविधान जारी भएको दुई वर्षभन्दा पछिसम्म पनि श्रमजीवी पत्रकार र मालिकको स्पष्ट पहिचानको अभावै थियो । त्यसको प्रतिविम्ब महासंघको प्रमुख पदमा देखिन्छ (हेर्नुहोस् तालिका १) । अद्यापि साना लगानीका मिडियामा मानवसंसाधन व्यवस्थापनको दृष्टिले लगानीकर्ता र श्रमजीवीको स्पष्ट विभेद भेट्न मुस्किलै छ ।

तालिका १ : महासंघका हालसम्मका सभापति वा अध्यक्ष^१

नाम	पदवहाली (वि.सं.)	मिडिया	मिडियामा पद
सत्यनारायणबहादुर श्रेष्ठ	२००८	नेपाल दुडे	सम्पादक
कृष्णप्रसाद भट्टराई	२०१२	नेपाल पुकार	सम्पादक
दाताराम शर्मा	२०१३	हालखबर	सम्पादक
फत्तेबहादुर सिंह	२०१८	नेपाल भाषा पत्रिका दैनिक	सम्पादक
पशुपतिदेव पाण्डे	२०१९	नयाँ समाज साप्ताहिक	सम्पादक
मणिन्द्रराज श्रेष्ठ	२०२५	द मदरल्याण्ड	सम्पादक
गोपालदास श्रेष्ठ	२०२७	द कमनर दैनिक	सम्पादक
गोकर्णदेव पाण्डे	२०३०	नयाँ समाज साप्ताहिक	सम्पादक
इन्दुकान्त शर्मा	२०३२	आरती साप्ताहिक	सम्पादक
मञ्जुरत्न शाक्य	२०३५	अर्पण साप्ताहिक	सम्पादक
निर्मलकुमार अर्याल	२०३९	एसियाली आवाज साप्ताहिक	सम्पादक
मणिराज उपाध्याय	२०४३	समाज दैनिक	सम्पादक
गोविन्द वियोगी	२०४६	मातृभूमि साप्ताहिक	सम्पादक
होमनाथ दाहाल	२०४९	राष्ट्रपुकार साप्ताहिक	सम्पादक
हरिहर विरही	२०५२	साप्ताहिक विमर्श	सम्पादक
किशोर नेपाल	२०५४	-	-
सुरेश आचार्य	२०५६	तरुण साप्ताहिक	प्रधान सम्पादक
तारानाथ दाहाल	२०५९	-	-
विष्णु निष्ठुरी	२०६२	-	-
धर्मन्द्र भा	२०६५	अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिक	समाचार सम्पादक
शिव गाउँले	२०६८	-	-

स्रोत : दाहाल (२०६० : ३-८), देवकोटा (२०५१ [२०२४]), प्रेस काउन्सिलका विभिन्न वर्षका प्रतिवेदन र केही जानकारीका लागि सम्बन्धित व्यक्ति ।

^१ महासंघको विधान २०६० को पहिलो संशोधन २०६४ अनुसार महासंघको प्रमुख पद सभापतिलाई अध्यक्ष भन्न थालिएको हो ।

नेपाल पत्रकार संघलाई विसं. २०५३ मा नेपाल पत्रकार महासंघ बनाइयो ।^{१०} पत्रकार संघ पञ्चायतपक्षीय मञ्जुरतन् शाक्यको नेतृत्वमा भएकाले अर्को संघ नै राखिरहन वैधानिक कारणले अप्ठ्यारो थियो । तसर्थ महासंघीय संरचनामा जानुपर्ने प्राविधिक बाध्यता त्यहाँ थियो । पत्रकारिताको विधागत विकासअनुसार विभिन्न विधामा सक्रिय संस्थालाई सदस्य बनाउनुपर्ने आवश्यकता पनि छँदै थियो ।

महासंघमा पहिलोपटक विसं. २०५४ मा श्रमजीवी पत्रकारको हैसियत भएका किशोर नेपाल सभापति भए । विसं. २०५६ मा सुरेश आचार्य श्रमजीवी पत्रकारको हकहितलाई नै मूल मुद्दा बनाएर सभापति चुनिएपछि प्रस्ट देखिने गरी महासंघको नेतृत्व युवापुस्तामा सन्थो । यद्यपि युवावमा पाका र युवा पुस्ताको मुद्दा होइन; राजनीतिक दाउपेच नै प्रभावी थियो ।^{११} त्यसैले अरूले आफूलाई विद्रोही कांग्रेसको रूपमा चित्रण गरेको आचार्यको अनुभव छ ।^{१२} युवा पुस्ताबाट आचार्यपछि तारानाथ दाहाल, विष्णु निष्ठुरी, धर्मन्द्र भ्ना र शिव गाउँले सभापति भए । यी सबैमध्ये भाबाहेक कोही पनि कुनै निश्चित मिडियाका पूर्णकालीन श्रमजीवी पत्रकार सभापति वा अध्यक्ष भएका छैनन् ।^{१३}

विस्तारित पहिचान

महासंघको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय पहिचान र सम्बन्धमा भएको बढोत्तरीसँगै महासंघका चुनौती र जिम्मेवारी पनि थपिँदै गए । महासंघलाई बढी समय दिनुपर्ने अगुवाले आफू संलग्न मिडियामा कम मात्र समय दिनसक्ने अवस्था आयो । मुलुकको राजनीतिका साथै पत्रकारितामा आएको परिवर्तन र संगठनको विस्तारसँगै महासंघका प्राथमिकता र मुद्दा पनि फेरिँदै गए ।

२०६८ वैशाखमा भएको तेइसौँ महाधिवेशनबाट चुनिएको नेतृत्व मूलतः दुईओटा मूल मुद्दामा केन्द्रित छ- (१) प्रेस स्वतन्त्रताको जगेर्ना र श्रमजीवी पत्रकारको हित, (२) शान्तिप्रक्रिया र संविधाननिर्माण ।^{१४} यी मुद्दालाई केन्द्रमा राखेर केन्द्रीय समितिको

^{१०} २०५३ जेठ २८ र २९ गते धरानमा भएको वार्षिक भेलाले संघको विधान परिमार्जन गरेपछि केही संस्थागत सदस्यहरू संगठित गरी २०५३ असार ११ देखि पत्रकार संघलाई महासंघको स्वरूप दिइएको हो ।

^{११} अहिले जस्तो प्रेस युनियन र प्रेस चौतारी हाबी भइनसकेको अवस्था (२०५६ साल) मा नेपाली कांग्रेसले तेजप्रकाश पण्डित र नेकपा (एमाले) ले गोपाल थपलियालाई सभापति पदका लागि उम्मेदवार बनाएको थियो ।

^{१२} आचार्यसँग २०६८ माघ ५ मा गरिएको कुराकानी ।

^{१३} अन्नपूर्ण पोष्ट दैनिकमा कार्यरत भन्ना सभापति हुँदा सो पत्रिकामा समाचार सम्पादक थिए ।

^{१४} शिव गाउँलेसँग २०६८ माघ १० मा गरिएको कुराकानी ।

दोस्रो बैठकले तीन वर्षे कार्ययोजनासमेत पारित गरेको छ ।^{१५} मनाङबाहेकका ७४ जिल्ला शाखा, ४० प्रतिष्ठान शाखा र ९ ओटा संस्थागत सदस्य मातहत संगठित ८ हजार १३ जना पत्रकारहरूको नेतृत्व गरिरहेको छ ।^{१६} विदेशमा रहेका नेपाली पत्रकार पनि महासंघमा संगठित हुँदै छन् । यद्यपि महासंघका सबै सदस्य पत्रकार नै छन् भन्ने दाबी गर्नसक्ने अवस्था छैन ।

संगठन र पत्रकारिता क्षेत्रभित्र मात्र नभएर यसबाहिर पनि महासंघको पहिचान र कार्यक्षेत्र बनेको छ । यो गैरसरकारी संस्थाका रूपमा दर्ता भएर काम गरिरहेको संस्था हो । नागरिक समाजको अगुवाको पहिचान पनि यसले बनाएको छ । राष्ट्रिय निर्देशन ऐन, २०१५ अनुसार दर्ता भएको यो संस्था पत्रकारहरूको ट्रेड युनियनका रूपमा पनि देखिइसकेको छ ।

दोहोरो जिम्मेवारी

श्रमजीवी पत्रकार ऐन २०५१ को पहिलो संशोधन २०६४ ले सञ्चार प्रतिष्ठानमा ट्रेड युनियन गठन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको अवस्थामा महासंघको चुनौती भन्नु थपिएको छ ।^{१७} पेसागत संस्था मात्र भएर बस्न सम्भव छैन; पेसाभित्र आउने श्रमसम्बन्धी द्वन्द्वमा कुनै न कुनै भूमिकामा सहभागी हुनैपर्छ । अन्यथा, महासंघको ठाउँ ट्रेड युनियनले लिने र महासंघ पेसागत गफगाफ गर्ने थलो हुने खतरा छ । कतिपय सञ्चार प्रतिष्ठानमा कामदार तथा कर्मचारीसँगै पत्रकार पनि ट्रेड युनियनमा संगठित भइसकेका छन् ।^{१८} महासंघका सदस्यहरू ट्रेड युनियनका पनि सदस्य भएको र महासंघ आफैँ पनि ट्रेड युनियनका रूपमा कार्यरत आईएफजेको सदस्य पनि रहेकोले यसको पहिचान ट्रेड युनियनका रूपमा बनिस्केको छ ।

ट्रेड युनियनको कुरा उठ्नेबित्तिकै सञ्चार प्रतिष्ठानमा हुने मजदुर हडतालको प्रसंग आउँछ । एकतिर हडताल हुने बित्तिकै सूचनाको हक हनन भयो भन्ने र अर्कातिर हडताल गर्ने अवस्था सिर्जना हुँदा मिडिया नै अस्तव्यस्त हुने स्थिति

^{१५} महासंघका महासचिव ओम शर्माद्वारा २०६८ साउन २० गते प्रकाशित प्रेस विज्ञापनअनुसार, काभ्रेको धुलिखेलमा साउन १८ र १९ गते बसेको बैठकले कार्ययोजना पारित गरेको हो ।

^{१६} महासंघबाट २०६८ माघ ११ गते प्राप्त अद्यावधिक जानकारी ।

^{१७} ऐनको 'दफा ३४क' मा श्रमजीवी पत्रकारहरूले व्यावसायिक तथा पेसागत हकहितको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि आफू कार्यरत सञ्चार प्रतिष्ठानमा ट्रेड युनियनसम्बन्धी प्रचलित कानूनको अधीनमा रही युनियन गठन गर्नसक्ने व्यवस्था छ (न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समिति २०६५ : ७७) । सोही आधारमा सञ्चार प्रतिष्ठानका एक चौथाइ श्रमजीवी मिलेर ट्रेड युनियन गठन गर्न सक्छन् ।

^{१८} श्रमजीवी पत्रकारको नियुक्ति, सेवाको सर्त र सुविधाका सम्बन्धमा ऐनका व्यवस्थाहरू कर्मचारी तथा कामदारका हकमा समेत समान रूपमा लागू हुने व्यवस्था श्रमजीवी पत्रकार ऐनको दफा ३४ (१) मा गरिएको छ ।

छ । यस्तो अवस्थामा विधानले दुवै भूमिकामा^{१९} रहने घोषणा गरेको महासंघमा अन्यौल हुने गर्छ । महासंघका तत्कालीन महासचिव पोषण केसीले महासंघको एक आधिकारिक प्रकाशनमार्फत नै यो अन्योललाई स्वीकारेका छन् :

महासंघले आफ्नो संरचना परिवर्तन गर्नेतर्फ पनि अहिल्यै गम्भीरतापूर्वक सोच्नुपर्ने अवस्था आएको छ । राष्ट्रिय निर्देशन ऐन २०१८ अन्तर्गत दर्ता भएको विशुद्ध व्यावसायिक संगठन नेपाल पत्रकार महासंघको सांगठनिक संरचनाका बारेमा देशव्यापी बहस र छलफल गर्नुपर्ने भएको छ । महासंघ पेसागत व्यावसायिक संगठन बन्ने कि ट्रेड युनियन वा कुनै गैरसरकारी संस्था, यसबारे पनि ठोस नीति तय गरी अगाडि बढ्न जरूरी छ (केसी सन् २००९ : ४३) ।

केसीको उपर्युक्त भनाइले नेपाल पत्रकार महासंघले उठाउने गरेको श्रमजीवीहरूको अधिकारको मुद्दा निर्णायक अवस्थामा पुगेर भुत्ते साबित हुने र पत्रकार-नेताहरूले राजनीति गर्ने नारा बनिरहने आशंकालाई आधार दिन्छ ।

नेता र व्यावसायिकता सँगसँगै

लामो इतिहास, चुनौतीपूर्ण र विस्तारित भूमिकालाई धान्दै पेसागत जिम्मेवारी वहन गर्नु एउटा चुनौती हो । महासंघलाई दिनुपर्ने समयको चापलाई व्यवस्थित गर्नु महासंघका नेताहरूको अर्को चुनौती हो । यो त्यसको समग्र नेतृत्व र साधारण सदस्यसम्मको सरोकारको विषय हो । तेइसौं महाधिवेशनबाट निर्वाचित वर्तमान केन्द्रीय समितिका पत्रकारहरूको मिडिया-सम्बद्धतालाई हेर्दा क्रियाशील पत्रकारहरूले नै महासंघको नेतृत्व गरिरहेका छन् (हेर्नुहोस् तालिका २) ।

केन्द्रीय समितिमा श्रमजीवीहरूको आधिक्य देखिन्छ । उनीहरूले महासंघ र आफूसम्बद्ध मिडियामा समय बाँडेर काम गर्नुपर्ने हुन्छ । यसमा मिडिया र महासंघको प्राथमिकता नमिल्दा एकातिरको जिम्मेवारी नै छोड्नुपर्ने तहको दबाब पनि महसुस भएको उनीहरू बताउँछन् । महासंघका तत्कालीन महासचिव महेन्द्र विष्टले शाही शासनविरुद्ध संघर्ष गर्ने महासंघको नीतिसँग उनी कार्यकारी सम्पादक रहेको नेपाल समाचारपत्र दैनिकको सम्पादकीय नीति नमिलेपछि २०६२ माघ १६ गते पत्रिका छोडेर महासंघ

^{१९} महासंघको विधानको दफा ३ (ग) मा सूचनाको हक र विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको पक्षमा क्रियाशील रहने र ३ (घ) मा श्रमजीवी पत्रकारहरूको उचित श्रम अभ्यास र पेसा तथा रोजगारीको अधिकारको संरक्षणका लागि नेतृत्व प्रदान गर्ने उद्देश्य लेखिएको छ (नेपाल पत्रकार महासंघ २०६६ : ३) । जबकि श्रमसम्बन्धी हक पनि अन्य हकसह नै रहने भएकोले सूचनाको हकको प्रयोगलाई आधार बनाएर अन्य हकको प्रयोगमा रोक लगाउन भने पाउँदैन (बडाल २०६५ : २१९) ।

रोजेका थिए । यसरी विभाजित मनस्थितिमा काम गर्नुपर्दा उनीहरूले अनावश्यक तनाव भेल्लुपर्दछ । यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक दायित्वका कारण रोजगारीभन्दा नेतृत्वलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ । यद्यपि यही कुरा सबैमा लागू हुन्छ भन्ने छैन ।

तालिका २ : पत्रकार नेतृत्वको संस्थागत संलग्नता^{२०}

पद	नाम	सम्बद्ध मिडिया	स्थान	मिडियामा पद
अध्यक्ष	शिव गाउँले	-	-	-
उपाध्यक्ष	यशोदा तिमिसना	नेपाल साप्ताहिक	काठमाडौँ	वरिष्ठ उपसम्पादक
महासचिव	ओम शर्मा	जनआह्वान साप्ताहिक	काठमाडौँ	सम्पादक
सचिव	जगत नेपाल	कान्तिपुर टेलिभिजन	काठमाडौँ	वरिष्ठ संवाददाता
कोषाध्यक्ष	शीतल साह	रेडियो जनकपुर	धनुषा	कार्यकारी अध्यक्ष
सदस्य	मोहनकाजी	जनसंसद् दैनिक	भद्रापा	सम्पादक
सदस्य	सिद्धराज राई	नागरिक दैनिक	धनकुटा	संवाददाता
सदस्य	महेश दास	भोजपुरिया एफएम	वीरगञ्ज	कार्यकारी निर्देशक
सदस्य	प्रताप विष्ट	कान्तिपुर दैनिक	मकवानपुर	सहायक वरिष्ठ उपसम्पादक
सदस्य	दीपक पाण्डे	दृष्टि साप्ताहिक	काठमाडौँ	संवाददाता
सदस्य	दामोदर तिमल्सिना	निकास साप्ताहिक	काठमाडौँ	कार्यकारी सम्पादक
सदस्य	मोहन चापागाई	दैनिक लुम्बिनी	स्पन्देही	सम्पादक
सदस्य	रुद्रप्रसाद भट्ट	पोखरापत्र दैनिक	कास्की	संवाददाता
सदस्य	सूर्यमणि गौतम	काँक्रेविहार दैनिक	सुर्खेत	सम्पादक/प्रकाशक
सदस्य	प्रभात चलाउने	दायित्वबोध साप्ताहिक	काठमाडौँ	कार्यकारी सम्पादक
सदस्य	कर्ण शाह	धनगढी पोष्ट	कैलाली	सम्पादक
सदस्य	दिलबहादुर छत्याल	नागरिक दैनिक	कैलाली	संवाददाता
सदस्य	जयबहादुर रोकाया	कान्तिपुर दैनिक	हुम्ला	कनिष्ठ उपसम्पादक
सदस्य	बालकृष्ण बस्नेत	कान्तिपुर दैनिक	काठमाडौँ	वरिष्ठ उपसम्पादक
सदस्य	मात्रिका पौडेल	न्यूज २४ टेलिभिजन	काठमाडौँ	समाचार डेस्क संयोजक
सदस्य	दुर्गा भण्डारी	कास्की सन्देश साप्ताहिक	कास्की	सम्पादक
सदस्य	संगीता खड्का	घटना र विचार, रेडियो नेपाल	काठमाडौँ	संवाददाता
सदस्य	शान्ता बस्नेत	रेडियो सगरमाथा	ललितपुर	कार्यक्रम निर्माता
सदस्य	खिम घले	ई-कान्तिपुर डट कम	काठमाडौँ	वरिष्ठ उपसम्पादक
सदस्य	दिलीप थापामगर	नेपाल टेलिभिजन	काठमाडौँ	संवाददाता
सदस्य	धर्मेन्द्र कर्ण	मिर्मिरे एफएम	काठमाडौँ	कार्यक्रम सञ्चालक
सदस्य	राजेश मिश्र	ई-कान्तिपुर डट कम	काठमाडौँ	संवाददाता
सदस्य	प्रकाशचन्द्र परियार	कान्तिपुर टेलिभिजन	काठमाडौँ	वरिष्ठ संवाददाता
सदस्य	निशा विश्वकर्मा	रेडियो भ्वाइस	कपिलवस्तु	स्टेशन तथा समाचार प्रमुख
सदस्य	प्रकाश थापा	नेपाल दर्शन, नेपाल टेलिभिजन	काठमाडौँ	कार्यक्रम निर्माता
सदस्य	उज्वल आचार्य	रिपब्लिका दैनिक	काठमाडौँ	वरिष्ठ संवाददाता

स्रोत : नेपाल पत्रकार महासंघ, केन्द्रीय कार्यालय । सम्बद्ध संस्था तथा पदका लागि सम्बन्धित संस्था वा व्यक्ति स्वयं ।

^{२०} २०६८ वैशाख २० र २१ गते काठमाडौँमा सम्पन्न तेइसाँ महाधिवेशनबाट निर्वाचित यी पदाधिकारीहरूको संस्थागत संलग्नताको तथ्यांक २०६८ माघ १७ गते अद्यावधिक गरिएको हो ।

कार्यसमितिका सबै व्यक्तिले महासंघका लागि समान समय त दिनु पर्दैन तर सबैले आंशिक समय मात्र दिएका भरमा पनि महासंघ चल्दैन । संस्थाको क्रियाशीलताले नै त्यसको पहिचान स्थापित हुने गर्दछ । त्यसका लागि नै नेतृत्वको समय आवश्यक पर्दछ । खास गरी दैनिक, सांगठनिक, प्रशासनिक तथा महासंघका सदस्यहरूका अनेक खालका समस्या समाधान गर्न जुनसुकै समयमा पनि सक्रिय हुनुपर्ने हुन्छ । प्रेस स्वतन्त्रतासँग सम्बन्धित अन्य विभिन्न गतिविधिमा पनि लागि रहनुपर्ने हुन्छ । यसो भएकाले कामको प्रकृतिका आधारमा कम्तीमा पनि अध्यक्ष, महासचिव र कोषाध्यक्षले धेरै समय महासंघको काममा लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा उनीहरूको जीविका, आय र महासंघप्रतिको आकर्षणलाई तल अलग-अलग उपशीर्षकमा चर्चा गरिएको छ ।

नेताको जीविका

मिडियाविहीन पत्रकार-नेताहरूका सन्दर्भमा सार्वजनिक रूपमा उठ्ने गरेको एउटा प्रश्न हो- महासंघलाई बढी समय दिनुपर्दा उनीहरूको जीविका कसरी चल्छ ? सद्भाव वा शंका दुवै दृष्टिकोण राख्नेहरूले यस्तो प्रश्न गर्ने गरेका छन् ।

के उनीहरूको जीविका धान्नका लागि महासंघले कुनै व्यवस्था गरेको छ ? सीधा जवाफ हो- छैन । जीविकाको त कुरै छोडौं, विदेश जाँदा हवाई टिकट, भीसा शुल्क पनि महासंघले बेहोर्दैन । खिलानाथ ढकालमाथि आक्रमण हुँदा^{२१} विराटनगर जानुपरेको जस्ता ठूला घटनामा बाहेक अन्य काममा जाँदा आन्तरिक उडानमा लाग्ने खर्च पनि आयोजक पक्षबाटै भराउने गरिएको छ । महासंघकै काममा राजधानीबाहिर जाँदा-आउँदा लाग्ने यातायात र खाने बस्ने व्यवस्थाबाहेक दैनिक भत्ता आठ सय रुपैयाँ दिने गरिएको छ ।^{२२} तर, निरन्तर महासंघका लागि अरु समय खर्च गर्दा जुन श्रम र समयको लगानी उनीहरूले गर्छन्, त्यसबापत केही पाउँदैनन्, बरु व्यक्तिगत खर्च चाहिँ हुन्छ । महासंघबाट बिदा हुँदा व्यक्तिगत ऋणको भारसमेत बोक्नुपर्ने हुन्छ ।^{२३} अतिरिक्त लाभको लालसा नभएको बताउने वर्तमान अध्यक्ष शिव गाउँले अग्रजहरूकै बोली दोहोर्‍याउँछन्,

^{२१} नागरिक र रिपब्लिका दैनिकका विराटनगर संवाददाता खिलानाथ ढकाललाई २०६८ जेठ २२ गते नेकपा (एमाले) समर्थित युवा कार्यकर्ताहरूले कुटपिट गरी घाइते बनाएका थिए ।

^{२२} महासंघका कोषाध्यक्ष शीतल साहसँग २०६८ माघ १८ मा गरिएको कुराकानी ।

^{२३} महासंघका पूर्वमहासचिव महेन्द्र विष्टसँग २०६८ माघ ८ मा गरिएको कुराकानी ।

“पत्रकारहरूको नेता हुने आकर्षणले अध्यक्ष हुन आएँ र आइसकेपछिको निजी पीडा मेरो पनि आम श्रमजीवी पत्रकारहरूको जस्तै हो”^{२४}

महासंघको अध्यक्ष भएका आधारमा हुने आम्दानी भनेको केही बैठकहरूमा पदेन सदस्यका हैसियतले सहभागी भएबापत पाइने भत्ता हो जुन निजी तथा पारिवारिक आवश्यकताका दृष्टिले उल्लेख्य हुँदैन।^{२५} महासंघका लागि बढी समय दिनुपर्ने महासचिव वा कोषाध्यक्षको त त्यस्तो आम्दानी पनि प्रायः हुँदैन। यसो भए पनि महासंघको काममा श्रम, समय र सम्पत्तिको लगानी गर्न सबै नेता बाध्य छन् किनकि त्यो उनीहरूको सार्वजनिक जिम्मेवारीभित्रै पर्छ।

काम महासंघको, माम कसको ?

श्रम गरेर जीविका चलाउनुपर्ने व्यक्ति पारिश्रमिकविना तीन वर्ष^{२६}सम्म महासंघको नेताको रूपमा दौडिरहनुपर्छ भन्ने आग्रह न्यायोचित हुन्छ ? यस्तो आग्रहको अर्थ हुन्छ- उसले नेता भएबापत मूल्य चुक्ता गर्नेपर्छ। अन्यथा महासंघको नेतृत्वमा श्रमजीवी पत्रकारलाई हतोत्साहित र ‘धनी’ पत्रकार वा गैरपत्रकारलाई प्रोत्साहित गरेको अर्थ लाग्छ। महासंघलाई श्रमजीवी पत्रकारहरूको वर्चस्वसहितको संस्था बनाउन चाहनेले यस्तो आग्रह गर्ने मिल्दैन।

यति मात्र नभएर कुनै पनि व्यावसायिक व्यक्तिको अवसरको मूल्य^{२७}लाई सम्मान गर्नेपर्छ। श्रमजीवी पत्रकारहरूको हकहितको आवाज उठाउने संस्थाका नेतालाई नै श्रमको मूल्य नदिई काममा लगाउनु अशोभनीय मात्र होइन; संस्थाको मर्मविपरीत पनि हुन्छ। यो सत्य स्वीकार गर्नेबित्तिकै अर्को एउटा प्रश्नको जवाफ खोज्नुपर्ने हुन्छ- काम जति महासंघको गरेर माम अन्तै खोज्ने कि नखोज्ने ? यसो गर्दा गैरपत्रकारीय काम गर्ने हो भने महासंघको मर्म र प्रतिष्ठामाथि प्रश्न उठ्न सक्छ।

पत्रकारीय काम पनि पूर्णकालीन रूपमा कुनै निश्चित मिडियामा गर्न समयको सीमा सर्वाधिक बाधक बन्छ। दुईतिरको जिम्मेवारीले निष्ठा विभाजित

^{२४} गाउँलेसँग २०६८ माघ १० मा गरिएको कुराकानी।

^{२५} उदाहरणका लागि, प्रेस काउन्सिल र न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समितिका बैठकमा सहभागी हुँदा पाउने भत्ता प्रति बैठक एक हजार रूपैयाँ।

^{२६} नेपाल पत्रकार महासंघको विधानको दफा १० अनुसार केन्द्रीय समितिका पदाधिकारीहरूको पदावधि तीन वर्षको हुन्छ (नेपाल पत्रकार महासंघ २०६६ : ८)।

^{२७} कुनै व्यक्तिले त्यति नै समय अन्त लगानी गर्दा पाउने मूल्यको तुलनात्मक हिसाब नै अवसरको मूल्य हो।

हुनुका साथै आवश्यकताअनुसार समय दिन नसक्दा मिडिया र महासंघ दुवैतिर असन्तुष्टि बढ्छ । यस्तो अवस्थामा रोजगारदाता मिडिया गृहलाई विश्वास दिलाउनुको विकल्प हुँदैन । महासंघका पूर्व अध्यक्ष धर्मेन्द्र भाले त्यसरी नै विश्वास दिलाउँदै र समय निकाल्दै महासंघको कार्यकाल पूरा गरेका थिए ।^{१८} यसरी विश्वास जितेर प्रभावकारी नेतृत्व दिन सबैका लागि र सधैंका लागि सहज छैन । मिडियाका सञ्चालकहरूले पत्रकार नेतालाई भ्याए काम गर्ने नभ्याए नगर्ने गरी उदारतापूर्वक जागिर दिएको अवस्था छैन । कानूनमै त्यस्तो व्यवस्था गरे के होला ? यो अर्को बहसको विषय हुन सक्छ ।

महासंघ र मिडिया गरी दुईतिर बाँडिएको निष्ठालाई परिवारप्रतिको जिम्मेवारीले थिचिदिन्छ । अब पूर्णकालीन स्वयंसेवी पत्रकार-नेतासँग तीनओटा विकल्प रहन्छन्- (१) काम नगरी दाम पाइने स्रोतको खोजी, (२) व्यक्तिगत ऋणपान गरेर कार्यकाल कटनी, र (३) पदको दुस्प्रयोग गरेर गलत लाभ । पहिलो उपायले कसैप्रति अनुगृहीत बन्नुपर्ने बाध्यता सिर्जना गर्छ भने दोस्रो विकल्प धान्न सक्ने खालको हुन्छ; परिवारमा तनाव बढाउँछ, ऋण तिर्ने बाटा हुँदैनन् । अन्ततः बदनामी भोग्दै पारिवारिक प्रतिष्ठा र आदर्शसमेत विघटन गर्नुपर्ने हुन्छ । तेस्रो विकल्पले उसलाई व्यक्तिगत वा संस्थागतरूपमा भ्रष्टीकरण गरिदिन्छ । यी सबै उपायमा महासंघको नामलाई दुस्प्रयोग गरेको सार्वजनिक आशंका र प्रश्न उदछ ।

व्यवहारमा आयविहीन भएर सक्षम, प्रभावकारी र दह्रो नेतृत्वसहित कार्यकाल पूरा गर्न सहज हुँदैन । यस्तो अवस्थाबाट पार पाउन उसले पत्रकारितासँग सम्बन्धित परामर्शदाता, सल्लाहकार वा प्रशिक्षक भएर जीवनयापन र प्रतिष्ठा संरक्षण गर्नुपर्छ । आकाशखेतीबाट हुने अनिश्चित आम्दानीका भरमा पनि महासंघलाई खुला मनले चाहे जति योगदान गर्न कठिन छ । तसर्थ महासंघतर्फ नै आशाको नजर घुमाउनुको विकल्प हुँदैन ।

पावर र एक्सपोजरको आकर्षण

कोही किन महासंघको नेता हुन लालायित हुन्छ त ? "पावर, एक्सपोजर र विदेश भ्रमणको चाहनाले"; पूर्व सभापति किशोर नेपालको जवाफ छ ।^{१९} यसको अर्थ हुन्छ, महासंघमा नगइकन पनि पावर, एक्सपोजर र विदेश भ्रमण प्रशस्त गरेका पत्रकारहरूका लागि महासंघको नेतृत्व आकर्षक ठाउँ होइन । तर, महासंघको

^{१८} पूर्वअध्यक्ष धर्मेन्द्र भालेसँग २०६८ माघ १३ मा गरिएको कुराकानी ।

^{१९} पूर्वसभापति नेपालसँग २०६८ माघ १२ मा गरिएको कुराकानी ।

सभापति छँदाछँदै प्रधानमन्त्रीको प्रेस सल्लाहकार हुन गएका किशोर नेपालदेखि प्रधानमन्त्रीको प्रेस सल्लाहकार भइसकेर पनि महासंघको महासचिव हुनुलाई आकर्षक ठानेका ओम शर्मासम्मको उदाहरण पनि छ ।^{३०} प्रभावशाली मिडियाको सम्पादक पदमा रहेर वा पद नै छोडेर महासंघको चुनावमा भिडेका उदाहरण पनि नभएका होइनन् ।^{३१}

यसरी चुनाव लडेकामा अघिल्लो कार्यसमितिमा रहेर पदोन्नतिका लागि लड्ने र सोभै बाहिरबाट पदाधिकारीमा उम्मेदवारी दिने दुई थरी देखिन्छन् । सदस्य, सचिव, महासचिव हुँदै सभापतिमा पनि चुनाव जितेका सुरेश आचार्य सबैले पावर, पहिचान र बाह्य सम्पर्कका लागि चुनाव लडेको भन्न रुचाउँछन् । यसै पनि पावर भएको पत्रकारिता पेसामा लागेको व्यक्तिले महासंघजस्तो प्रभावशाली संस्थाको केही वर्ष नेतृत्व गर्दा देश-विदेशमा थप पहिचान स्थापित गर्न सक्ने र महासंघबाट बिदा भएपछि कतै संलग्न नभए पनि सार्वजनिक मञ्च पाइने आचार्यको अनुभव छ ।^{३२}

यसै पनि आफू संलग्न पेसागत क्षेत्रको नेतृत्व गर्न पाउनु जो सुकैको पनि स्रष्टि र आकर्षणको विषय हुन सक्छ । पेसागत श्रीवृद्धिका लागि नेतृत्व तहमै बसेर केही योगदान गर्ने अवसर त मिल्छ नै । व्यक्तित्व विकासका प्रशस्त ढोका पनि खुल्छन् । यसबाट पत्रकारिताका अलावा दलीय राजनीति, गैरसरकारी संस्था, अध्यापन, प्रशिक्षण, परामर्श सेवा वा अरु जुनसुकै पेसामा लाग्नका लागि पनि मद्दत मिल्छ ।

पेसागत संस्था सञ्चालनको अनुभव

पत्रकार महासंघको नेतृत्व गर्नका लागि श्रम, समय र सम्पत्तिको लगानी गर्नुपर्नेमा दुई मत छैन । तर, आश्चर्यको कुरा के भने महासंघ चलाउने नेताको जीविका र सचिवालय व्यवस्थापनबारे गम्भीर र सकारात्मक छलफल नै भएको छैन । महासंघको नेतृत्व तहमा अनौपचारिक र आवकलभुक्कल कुरासम्म भएको छ । तर, स्वदेश वा विदेशका समान वा अलग प्रकृतिका संघसंस्थाको

^{३०} नेपाल, कृष्णप्रसाद भट्टराई र शर्मा, पुष्पकमल दाहाल प्रधानमन्त्री हुँदा प्रेस सल्लाहकार भएका थिए ।

^{३१} राजेन्द्र दाहालले *हिमाल* खबरपत्रिकाको सम्पादक रहेकै बखत एक्काइसौं महाधिवेशनमा सभापतिको उम्मेदवारी घोषणा गरे पनि अन्तिम समयमा उम्मेदवारी फिर्ता लिएका थिए । बाइसौं महाधिवेशनमा सभापतिमा पराजित भएका तत्कालीन उपसभापति शिव गाउँलेले 'महासंघको अभियानमा अझ बढी सक्रिय रहने निर्णय' गरेर *हिमाल* खबरपत्रिकाको सम्पादक पद छोडेका थिए (हिमाल २०६४ : ४) ।

^{३२} आचार्यसँग २०६८ माघ ५ मा गरिएको कुराकानी ।

प्रचलनबारे अध्ययन गरिएको छैन । यहाँ उपयोगी हुन सक्ने केही सान्दर्भिक प्रयासको खोजी गरिएको छ ।

अन्तर्राष्ट्रिय अनुभव

नेपाल पत्रकार महासंघ सदस्य रहेको अन्तर्राष्ट्रिय पत्रकार महासंघमा नेतृत्व वर्ग पूर्णकालीन स्वयंसेवी छैन । सो संस्थाका अध्यक्ष, वरिष्ठ उपाध्यक्ष, दुई जना उपाध्यक्ष र कोषाध्यक्ष सबैले संस्थाबाट पारितोषिक पाउँछन् । सदस्य तथा सल्लाहकार सबैलाई बैठक भत्ता मात्र दिने चलन छ । नीति-निर्माताबाहेक महासचिव र सहायक महासचिव कार्यकारी र कतिपय राजनीतिक अधिकारसमेत दिइएका कर्मचारीका रूपमा कार्यरत छन् जसले सचिवालय चलाउँछन् ।^{३३}

सामुदायिक रेडियोहरूको अन्तर्राष्ट्रिय संस्था अमार्कको निर्वाचित नेतृत्व पनि पूर्णकालीन स्वयंसेवी हैन । अफ्रिका, एसिया-प्रशान्त, ल्याटिन अमेरिका तथा क्यारेबियन, युरोप तथा उत्तर अमेरिका गरी विश्वका विभिन्न क्षेत्रबाट प्रतिनिधित्व गर्ने त्यसका नेताहरूलाई बोर्ड सदस्य भनिन्छ । यसमा अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र कोषाध्यक्ष हुन्छन् । बोर्डले नीतिगत निर्णय गर्दछ, संस्थाको नियमित कार्यसञ्चालन भने त्यसको सचिवालयले गर्दछ । जसको नेतृत्व कर्मचारीको हैसियतले कार्यरत महासचिवले गर्दछन् । निर्वाचित बोर्डका पदाधिकारीहरूले संस्थाका लागि काम गर्दा लाग्ने खर्चबाहेक उनीहरूले कुनै तलब भत्ता पाउँदैनन् । निर्वाचित बोर्ड सदस्यहरूले व्यक्तिगत तथा पारिवारिक आवश्यकता पूर्तिका लागि अलग्गै काम गर्दछन् ।^{३४} यसो भए पनि पूर्णकालीन रूपमा स्वयंसेवा गर्ने भने होइन । सामान्यतया इमेल, स्काइप वा विभिन्न किसिमले महिनामा एकदेखि दुई हप्तासम्म अमार्कका लागि समय दिनुपर्छ । सभापतिले भने अरूले भन्दा केही बढी समय खर्च गर्नुपर्छ ।^{३५} यसरी काम गर्न नसक्नेले चुनावमा भागै लिनु हुँदैन भन्ने मानिन्छ ।

नेपाल पत्रकार महासंघमा भने नेतृत्वले नीतिगत निर्णय मात्र र सचिवालयले कार्यान्वयन गर्ने काम भएको छैन । महासंघका पूर्वसभापति किशोर नेपालका

^{३३} आईएफजेको कार्यकारी समितिका सदस्य तथा नेपाल पत्रकार महासंघका पूर्वअध्यक्ष धर्मेन्द्र भ्रासँग २०६८ माघ १३ मा गरिएको कुराकानी ।

^{३४} अमार्कको एसिया-प्रशान्त क्षेत्रीय कार्यालयका संयोजक सुमन बस्नेतसँग २०६८ फागुन १४ मा गरिएको कुराकानी ।

^{३५} एसिया-प्रशान्त क्षेत्रका लागि अमार्कका उपाध्यक्ष आशिष सेनसँग २०६८ फागुन १३ मा गरिएको कुराकानी ।

अनुसार राजनीतिक कारणले र वर्तमान अध्यक्ष शिव गाउँलेका अनुसार व्यावहारिक कारणले त्यो सम्भव नभएको हो । महासंघमा विभिन्न राजनीतिक पृष्ठभूमि, समर्थन र चाहना भएका व्यक्ति निर्वाचित भएर आउने भएकाले त्यस्तो राजनीतिक संगठनमा व्यावसायिक सचिवालय सम्भव नहुने धारणा पूर्वसभापति नेपालको छ । अध्यक्ष गाउँले भने धेरै सदस्य, थोरै स्रोतसाधन तथा कामको प्रकृति जस्ता व्यावहारिक कारणले गर्दा नेतृत्वले नीतिगत निर्णय मात्र गर्ने र सचिवालयले कार्यान्वयन गर्ने काम सम्भव हुन नसकेको अनुभव सुनाउँछन् ।

राष्ट्रिय अनुभव

स्वदेशका विभिन्न पेसागत संघसंस्था सञ्चालनको अनुभव पनि पत्रकार महासंघका सन्दर्भमा उपयोगी देखिन्छ । त्यसो त महासंघले विगतमा शान्ति र प्रजातन्त्रका लागि पेसागत सहकार्य (पापड)^{३६} को नेतृत्वसमेत गरिसकेको छ । यहाँ पापडमा रहेका र नरहेकासमेत गरी केही पेसागत संघसंस्थाको नेतृत्व र सचिवालय सञ्चालनबारे चर्चा गरिन्छ ।

नेपाल चिकित्सक संघका सदस्य तथा नेताहरूले संस्थाको काममा भन्दा व्यावसायिक काममा कम समय दिए पनि व्यक्तिगत जीवनयापनका लागि खासै कठिनाइ नहुने बताउँछन् । उनीहरूजस्तै नेपाल इन्जिनियर्स एसोसिएसनका नेताहरू पनि संस्थाका लागि पत्रकार महासंघका मुख्य नेताहरूले^{३७} केही काम नै नगरी खटेका छैनन् । यी दुवै संस्थाका सचिवालय तुलनात्मक रूपमा व्यवस्थित रहेको र आफ्नो पेसागत अभ्यासकै बीचबाट नेताहरूले पेसागत संघसंस्थालाई निश्चित समय दिने गरेका छन् । कानुन व्यवसायीहरूको छाता संस्था नेपाल बार एसोसिएसनको नेतृत्वका हकमा पनि उनीहरूको गतिविधिले स्वतन्त्र कानुनी अभ्यासमा खासै फरक नपारेको देखिन्छ । बारको नेतृत्वमा भए पनि ल फर्म चलाउन सकिने र अदालतमा बहससमेत गरिएको कानुन व्यवसायी नेताहरूको अनुभव छ ।

श्रमजीवी भए पनि निजामती कर्मचारीका साथै विद्यालय र विश्वविद्यालयका शिक्षकहरूको अवस्था फरक छ । संगठनलाई समय दिँदा जीविका नै धरापमा पर्दैन । पत्रकारितामा सरकारी मिडियाका स्थायीबाहेक कसैको पनि रोजगारीको ग्यारेन्टी छैन । नेपाल प्राध्यापक संघका नेताहरूको रोजगारीमा खतरा नभएको

^{३६} पापडमा पत्रकार महासंघका साथै बार एसोसिएसन, चिकित्सक संघ, इन्जिनियर्स एसोसिएसन तथा प्राध्यापक संघ र शिक्षक संघ/संगठनले सहकार्य गरेका थिए ।

र संस्थाको आन्तरिक स्रोत पर्याप्त रहेकोले संगठन सञ्चालन र नेतृत्वका लागि खासै समस्या नरहेको त्यसका अगुवाहरूको अनुभव छ । कम्तीमा ४७५ जना निजामती कर्मचारीले संगठनको मात्र काम गरेर जागिर पकाउँछन् ।^{३७}

सरकारी विद्यालयका शिक्षक-नेताहरूले पनि राज्यको सुविधा लिएर पेसागत राजनीति गरेका छन् । २०४७ सालदेखि उनीहरूले बेतलबी काज पाउन थालेका हुन् ।^{३८} सरकारी विद्यालयका शिक्षकको साभ्ना संस्था नेपाल शिक्षक युनियन गठन भएपछि अध्यक्ष र महासचिवलाई युनियनको कामका लागि बिदा दिने व्यवस्था शिक्षा नियमावलीमै गरियो । तैपनि युनियनमा आबद्ध सबै घटकका अध्यक्ष र महासचिवलाई काज मिलाउने व्यावहारिक उपाय निकालियो । शिक्षकहरूका संस्था नै २० ओटा पुगेपछि अहिले आएर त्यो व्यवस्था कायम गर्न नसकिने जानकारी शिक्षा विभागले दिएको छ । नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनका अध्यक्ष, महासचिव, महिला उपाध्यक्ष र कोषाध्यक्षलाई पूर्णकालीन बनाएर विद्यालयले दिने जति तलब आन्तरिक स्रोतबाटै दिने नीति छ । सेवाको निरन्तरतामा समस्या छैन ।^{३९}

निजी विद्यालयका शिक्षकहरू पनि पत्रकारहरूजस्तै निजी क्षेत्रका श्रमजीवी हुन् । कामको ग्यारेण्टी नभएकाले उनीहरूको संगठन पनि कमजोर छ । बिदाका बेलामा संगठनका काम गर्ने र ठूला कार्यक्रमहरू केन्द्रीय नेताहरूले बाँडेर भ्याउने गरेका छन् । विद्यालय सञ्चालकहरूको सद्भाव र साथीहरूको सहयोगका भरमा संगठन चलाएका छन् ।^{४०}

कक्षा नभएको मौका पारेर संघ चलाएका पब्लिक क्याम्पसका प्राध्यापकहरू संस्थागत हुने तयारीमै छन् । अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, वरिष्ठ उपाध्यक्ष र मध्यमाञ्चल उपाध्यक्षलाई पूर्णकालीन बनाउने मौखिक निर्णय कार्यसम्पादन समितिबाट गरिसकेका उनीहरू कार्यालय स्थापना गरेर सो निर्णय लागू गर्ने तयारीमा छन् ।^{४१} पत्रकार जस्तै निजी क्षेत्रका श्रमजीवी भए पनि मजदुर संगठनहरूको हक कानुनले नै व्यवस्थित गरिदिएको छ । ट्रेड युनियन ऐनको दफा २६

^{३७} पाँचओटा संगठनका केन्द्रका १०/१० जना, केन्द्रले तोकेका १०/१० जना र प्रत्येक जिल्लामा प्रत्येक संगठनका एक/एक जना ।

^{३८} नेपाल राष्ट्रिय शिक्षक संगठनका पूर्वमहासचिव विष्णुपुकार श्रेष्ठसँग २०६८ माघ ६ मा गरेको कुराकानी ।

^{३९} संगठनका अध्यक्ष बाबुराम अधिकारीबाट २०६८ माघ ११ मा प्राप्त जानकारी ।

^{४०} नेपाल शैक्षिक गणतान्त्रिक मञ्च तथा नेपाल संस्थागत विद्यालय शिक्षक युनियनका अध्यक्ष होमकुमार थापासँग २०६८ माघ ११ मा गरिएको कुराकानी ।

^{४१} पब्लिक क्याम्पस प्राध्यापक संघ नेपालका उपाध्यक्ष दिलनाथ दंगलसँग २०६८ माघ ११ मा गरिएको कुराकानी ।

अनुसार २५ प्रतिशत व्यक्ति कहाँ काम नगरे पनि मजदुर नेता हुन सक्छन्; युनियनले नै तलब दिन्छ । बाँकी ७५ प्रतिशतले बेतलबी बिदा लिन्छन् वा काम नगरे पनि उद्योगहरूले तलब दिन्छन् ।^{४२} केहीले मजदुरी नगरीकन मजदुर वर्गको राजनीति गर्ने पार्टी-जिम्मेवारी सम्हालेका र बाँकीका हकमा श्रमिक एकताको बल पनि रहने हुनाले जीवन, पेसा र पेसागत संगठन सञ्चालनमा समस्या देखिँदैन ।

यसरी विभिन्न पेसागत संघसंस्थाहरूको सञ्चालनमा विविधता र विशिष्टता भेटिन्छ । नेपाल पत्रकार महासंघजस्तै ठूलो सदस्य संख्या भएको र राजनीतिसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने मुद्दा बोक्ने अरु संघसंस्थाको अनुभव पनि यस सन्दर्भमा उपयोगी हुन सक्छ । नेपालमा संघसंस्थाहरू खुल्ने तर संस्थागत रूपमा सञ्चालन नहुने प्रवृत्तिलाई सामान्य विश्लेषण मात्र गरेर कार्यान्वयन गर्ने हो भने पनि पत्रकार महासंघको संस्थागत विकास र क्षमता अभिवृद्धिमा उल्लेख्य योगदान पुग्ने निश्चित छ ।

संस्थागत क्षमता विकास

संस्थागत गर्ने भन्ने बित्तिकै कुनै किसिमको प्रणाली स्थापना गर्नु भन्ने बुझिन्छ, जसमा विभिन्न नीति-नियमको विद्यमानता र प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन्छ । यसमा नै कुनै पनि संस्थाको विकास र सञ्चालन निर्भर हुन्छ । संस्था स्थापनाको प्रारम्भमा यो सकारात्मक र आवश्यक हुन्छ । यसलाई बढी जोड दिइयो भने नोकरशाहीतन्त्र हाबी हुन्छ भने यसको अभावमा अराजकता र अव्यवस्थाले ठाउँ पाउँछ ।

कुनै पनि संस्था वास्तवमै संस्थागत हुनका लागि कार्यप्रणाली र कार्यप्रक्रिया मुख्य हुन्छन् । यस आधारमा नै सरोकारवालाहरूको विश्वास जितेर काम गर्न सकिन्छ । स्पष्ट दृष्टिकोणसहितको नेतृत्व, प्रस्ट उद्देश्य तथा लक्ष्य, त्यसलाई हासिल गर्ने रणनीति, नीति तथा कार्ययोजना र त्यसअनुसारको कामकारबाही संस्थागत हुनका लागि जरूरी हुन्छ ।

यस सन्दर्भमा आर्थिक सुशासन, व्यावसायिक सचिवालय र महासंघलाई मिडिया स्रोतव्यक्ति केन्द्रका रूपमा विकास गर्ने अवधारणाबारे तलका उपशीर्षकहरूमा संक्षेपमा चर्चा गरिन्छ :

^{४२} श्रम तथा ट्रेड युनियनसम्बन्धी कानूनका ज्ञाता अधिवक्ता रमेश बडालसँग २०६८ माघ ९ मा गरिएको कुराकानी ।

चुस्त सचिवालय, आर्थिक सुशासन

पत्रकार महासंघको स्रोतसाधन, सम्भावना र अवसरलाई व्यवस्थित गर्नुपर्ने सचिवालय कमजोर छ भनेर छलफल गर्न थालेको कम्तीमा एक दशक नाघेको छ । महासंघभित्रै होस् वा महासंघसँग सहकार्य गर्ने विदेशी संघ-संस्थाहरूसँगको छलफलमा, सचिवालय व्यवस्थापनको कुरा उठ्ने गरेको छ । तर चुस्त व्यवस्थापन हुन सकेको छैन । एक सचिवालय संयोजक र एक कार्यालय सचिवसहितका नौ जना कर्मचारी महासंघको उद्देश्यपूर्तिलाई व्यवस्थित गर्ने सचिवालयका मानवस्रोत हुन् ।

तालिका ३ : महासंघको आम्दानी र खर्चको विवरण^{४३}
(आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि २०६७/६८सम्म)

आम्दानी	रुपैयाँ	खर्च	रुपैयाँ
नेपाल सरकारबाट अनुदान ^{४४}	९६,००,०००	कार्यालय व्यवस्थापन तथा सञ्चालन	४०,७८,२५९.९४
सदस्यता शुल्क	१७,९२,३०८	कर्मचारीको तलब तथा सञ्चय कोष	२७,१०,०८८
परिचयपत्र शुल्क	८४,७७०	बैठक तथा भेला	१८,५४,०७४.९०
बैंक ब्याज	६,५३,५६८.७२	प्रेस स्वतन्त्रतासम्बन्धी विभिन्न गतिविधि	४,९१,०५९.५०
विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थासँग कार्यक्रम	१,४०,९८,९५८.९४	विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थासँग कार्यक्रम ^{४५}	१,०३,८८,०९२.७७
सरकारी निकायहरूसँग कार्यक्रम	५८,५४,९३०	सरकारी निकायहरूसँग कार्यक्रम	४९,१०,९११
राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थासँग कार्यक्रम	२४,५३,८८३.३	राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थासँग कार्यक्रम	१८,१३,८९६.९६
अन्य कार्यक्रम	७,९९,५६६.२०	अन्य कार्यक्रम	१३,९१,१५८.४४
महाधिवेशनका लागि सहयोग तथा शुल्क	२५,८४,३२५	महाधिवेशन ^{४६}	४८,००,७७४.९०
चन्दा तथा सहयोग	२४,३०,९६५	उपचार खर्च तथा सहयोग	२२,७१,७४४
प्रकाशन	१७,०००	प्रकाशन	७५,४९८
विविध	७७,६२५	विदेश भ्रमण	३,०३,९१०.८०

स्रोत : आर्थिक वर्ष २०६५/६६ देखि २०६७/६८ सम्मका नेपाल पत्रकार महासंघका लेखापरीक्षण प्रतिवेदन ।

- ^{४३} नगद तथा बैंक मौज्जात, कर तथा कर फर्प्योट, पेस्की तथा पेस्की फर्प्योट, कार्यक्रमबापत आएर खर्च नभई फिर्ता भएको रकम यसमा समावेश नगरिएकोले आम्दानी र खर्च बराबर देखिंदैन ।
- ^{४४} महासंघलाई दिने गरेको नियमित वार्षिक १५ लाखका अलावा पत्रकार उमा सिंहको परिवारलाई सहयोगका लागि १० लाख, भवन निर्माणका लागि १० लाख र नेपालगञ्जमा भएको साधारण सभा (२०६६ फागुन १३-१४) का लागि १५ लाख र तेइसौं महाधिवेशनका लागि दिएको १६ लाख रुपैयाँसमेत ।
- ^{४५} महासंघसँग विभिन्न कार्यक्रमका लागि अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाबाट प्राप्त हुने रकम सो कार्यक्रममा खर्च नभई बाँकी रहेमा सम्बन्धित संस्थामै फिर्ता जाने गर्दछ । सरकारी निकाय तथा राष्ट्रिय गैससहरूसँगको हकमा पनि सोही कुरा लागू हुन्छ ।
- ^{४६} यो शीर्षकमा बाइसौं महाधिवेशनका लागि खर्च गरिएको ४ लाख ५३ हजार ९४० रुपैयाँ पनि समावेश छ ।

सचिवालय व्यवस्थापनको कुरा गर्दा आर्थिक स्रोतको कुरा प्रमुखरूपमा आउँछ । महासंघको आय-व्ययको पछिल्लो तीन वर्षको स्थितिले सचिवालय सञ्चालनको अवस्था र सम्भावनालाई प्रस्तुत गर्दछ (हेर्नुहोस् तालिका ३) ।

आन्तरिक रूपमा महासंघको मूल आयस्रोत सदस्यता नवीकरण गर्दा लिइने वार्षिक प्रतिव्यक्ति ५ सय रूपैयाँ हो ।^{४७} सदस्यता कार्डबापत ५० रूपैयाँ लिने गरिएको छ । सरकारले दिने अनुदान महासंघको अर्को ठूलो स्रोत हो । यो स्रोतमा महासंघ यति निर्भर छ कि अध्यक्ष गाउँलेका अनुसार अनुदान नलिने हो भने कर्मचारीलाई तलब दिन पनि रकम हुँदैन । जबकि सरकारको रकम लिएर संगठनको स्वतन्त्रतामा कुनै पनि किसिमले असर नपर्ने योग्यताको मापदण्ड^{४८} पूरा गरेर महासंघ आइफेक्स (International Freedom of Expression Exchange) जस्तो अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा सदस्य बनिसकेको छ । विभिन्न विदेशी संघसंस्थासँग सहकार्य गर्दा प्राप्त हुने रकम महासंघको सबैभन्दा ठूलो स्रोत हो । त्यसमा युरोपेली युनियन, आईएमएस, आईएफजे, युएनडीपी (United Nations Development Programme), युनेस्को (United Nations Educational, Scientific & Cultural Organization), रोरी पेक ट्रस्ट आदि पर्दछन् । सरकार त्यसपछिको सबैभन्दा ठूलो साभेदार देखिन्छ । सरकारका शिक्षा विभाग, प्रेस काउन्सिल, महिला मन्त्रालय, सूचना आयोग, न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समिति, पर्यटन बोर्डलगायतले महासंघसँग त्यस्तो साभेदारी गरेको पाइन्छ । त्यसपछि भने स्वास्थ्यका लागि पानी नेपाल (नेवा) महिला कानुन तथा विकास मञ्च जस्ता गैरसरकारी संस्थासँग सहकार्य गर्दा प्राप्त हुने रकम महासंघको अर्को ठूलो आयस्रोत हो ।

यसरी सहकार्य गर्दा भएका खर्चबाहेक महासंघको सबैभन्दा ठूलो खर्चको स्रोत यसको महाधिवेशन नै हो । तेइसै महाधिवेशनका लागि मात्रै यसको ६८ लाख ७ हजार ४०५ रूपैयाँ ४० पैसा खर्च भएको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को अन्त्यसम्ममा महासंघले तिर्न बाँकी ऋणमध्ये २४ लाख ६० हजार ८७० रूपैयाँ ५० पैसा तेइसै महाधिवेशन गर्दा लागेको ऋण छ ।^{४९} महासंघको व्ययको सबैभन्दा

^{४७} सदस्यता शुल्कबापत लिइने ५०० रूपैयाँमध्ये आधा रकम साउँ खर्च गर्न नपाइने महासंघको पत्रकार कल्याण कोषमा जम्मा गरिन्छ भने बाँकी रकममा सम्बन्धित जिल्ला र केन्द्रले बराबर भाग लगाउँछन् ।

^{४८} <http://www.ifex.org/2011/07/18/ifexmembershipelegibilitycriteriamay2011.pdf>

^{४९} महासंघका कोषाध्यक्ष शीतल साहबाट प्राप्त जानकारी । उनका अनुसार, त्यसबाहेक पनि सो अवधिसम्ममा महासंघलाई ५ लाख ८० हजार ७८३ रूपैयाँ ऋण देखिएको छ ।

ठूलो शिर्षक कार्यालय व्यवस्थापन/सञ्चालन र कर्मचारीको तलब नै हो । समग्रमा २०६७/६८ को वासलातमा रहेको आयव्ययको रकम १ करोड ९५ लाख ८७ हजार ६८८ स्रैयाँ ७ पैसालाई हेर्दा महासंघको आर्थिक अवस्था कमजोर देखिँदैन । सचिवालयलाई सुदृढ गरेर काम गर्ने हो भने आवश्यक पदाधिकारीका लागि पारितोषिक दिएर काम लगाउन सकिन्छ । त्यसो गर्दा खर्च त बढ्छ तर महासंघको संस्थागत व्यक्तित्वका लागि खर्चको जोहो गर्न सकिन्छ ।

महासंघमा सबल र पूर्ण व्यावसायिक सचिवालय हुन नसकेको ठानेका पत्रकार विनोद भट्टराईको विचारमा महासंघलाई बलियो संस्थाको रूपमा विकास नगरेकाले त्यहाँका कर्मचारीहरूले समेत यसलाई आफ्नो करियरका रूपमा हेर्न सकेका छैनन् ।^{५०} यदि त्यसो नहुँदो हो त कार्यसमिति फेरिएपिच्छे परियोजना-कर्मचारी फेरिने थिएनन् । केही विशेषज्ञ सेवाबाहेक सबै काम नियमित कर्मचारीबाटै गर्ने अभ्यासको विकास गर्ने हो भने परियोजनासँगै त्यसमा कार्यरत कर्मचारीको सीप पनि बाहिरिने थिएन । सचिवालयलाई नियमित कर्मचारीसहितको स्थायी स्वरूप दिने अवधारणाअनुरूप वर्षौंदेखि करारमा कार्यरत कर्मचारीलाई पहिलोपटक मापदण्ड बनाएर स्थायी नियुक्ति दिन थालिएपछि^{५१} यो विडम्बनामा केही कमी आएको छ ।

पारदर्शिताको माग गर्ने पत्रकारहरूको छाता संस्थाका लागि पारदर्शिता सर्वाधिक महत्त्वको विषय हो । तर, महासंघको पारदर्शितामाथि उसकै सर्वोच्च निकाय महाधिवेशनले पटक-पटक प्रश्न उठाएको छ । तेइसै महाधिवेशनमा लेखा परीक्षण प्रतिवेदन छलफल नै नगरी होहल्लाकै बीचमा पारित भएको देखेका पत्रकार विनोद भट्टराईका अनुसार महासंघ संस्थागत हुन सकेको छैन । आर्थिक कारोबारमा हुने नियमिततामाथि प्रश्न यसरी उठ्ने गरेको छ कि अधिल्लो कार्यसमितिका पदाधिकारी तथा सदस्यहरूको चरित्रमाथि उम्लँदो पानी खन्याएर 'अग्रजको सम्मान' गर्ने कुसंस्कार नै बसेको छ । यसलाई भ्रष्टाचार गरेर आर्थिक सुशासन कायम नगरेको भनेर आरोप लगाउनुभन्दा पनि आर्थिक सुशासनको अभावका कारण भ्रष्टाचार भएको देखिने गरेको हो भनेर बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

महासंघको निर्वाचन परिणामसमेत भ्रष्टाचारको आरोप-प्रत्यारोपबाट प्रभावित हुने गरेको छ । यस्तो कुसंस्कार र यसमाथि टेकेर गरिने राजनीतिका पछाडि पनि

^{५०} कतिपय मामिलामा महासंघसँग सम्बन्धित काममा संलग्नसमेत भएका पत्रकार भट्टराईसँग २०६८ माघ १९ मा गरिएको कुराकानी ।

^{५१} विष्णु निष्ठुरीको कार्यकालमा महासचिव रहेका महेन्द्र विष्ट – जसले कर्मचारीको नियुक्तिपत्रमा हस्ताक्षर गरेका थिए – सँग २०६८ माघ ८ मा गरिएको कुराकानी ।

व्यवस्थित सचिवालयको अभाव मुख्य कारक देखिन्छ । बीसौँ महाधिवेशनपछि यस्तो प्रवृत्ति बढी देखिएको छ । त्यसअघि केन्द्रीय समितिस्मम कुरा उठने गरेको भए पनि आय-व्ययको रकम सानो हुने गरेकाले प्रश्न उठाउने अवस्था नै उत्पन्न नभएको उन्नाइसौँ महाधिवेशनबाट सभापति निर्वाचित सुरेश आचार्यको अनुभव छ ।^{५२}

मिडिया स्रोतव्यक्ति केन्द्र

भट्ट हेर्दा महासंघ भनेको पत्रकारहरूको हकहित र विभिन्न राजनीतिक मुद्दामा नारा जुलुस, सभा तथा भाषण गर्ने संस्थाजस्तो देखिन्छ । एउटा यस्तो प्रवृत्ति नै छ, जसले महासंघ आन्दोलनका लागि मात्रै जन्मेको हो भन्ने जस्तो गरी तर्क दिने गर्छ । उनीहरूका विचारमा पत्रकारिता क्षेत्रका प्राज्ञिक, बौद्धिक तथा सिर्जनशील काम महासंघका हुँदै होइनन् । जबकि, महासंघकै तथ्यांक र पहिचानको प्रयोग गरेर महासंघकै सदस्यले अन्यत्रबाट तिनै काम गरेका छन् । यसबाट स्पष्ट हुन्छ, महासंघको संघर्षमयी धार र आन्दोलनमुखी तर्क गर्नेहरू सदाशयी मात्र छैनन्; कठिनाइ जति महासंघको र सजिलो कामबापत गतिलो रकम जति आफ्नो संस्थाको पार्न चाहने पनि उत्तिकै छन् ।

श्रमजीवी पत्रकार र लगानीकर्तासमेत सदस्य रहेको यो संस्था मिडियासँग सम्बन्धित सबै खाले मानव संसाधनको स्रोतकेन्द्र पनि हो । अवसर र आवश्यकतालाई हेर्ने हो भने महासंघले नेपाली पत्रकारहरूको विधागत, क्षेत्रगत, लैंगिक अद्यावधिक तथ्यांक राख्नुपर्छ । तर, सबै सदस्यको विज्ञतासहितको व्यवस्थित र चुस्त अभिलेख महासंघ सचिवालयसँग छैन ।

पत्रकारिता शिक्षण तथा प्रशिक्षण, पत्रकारितासम्बन्धी अध्ययन-अनुसन्धान, मिडिया व्यवस्थापन, सूचना, विचार तथा अभिव्यक्ति अर्थात् प्रेस स्वतन्त्रताका लागि आवश्यक सक्रियता, मिडियासम्बन्धी विज्ञ वा परामर्श सेवा तथा प्रत्यक्ष पत्रकारिता सबै क्षेत्रमा यसले ज्ञान, सीप र अनुभवको आदानप्रदान र आपूर्ति गर्न सक्छ । यसो हुँदा महासंघका सदस्यहरूमार्फत हुन सक्ने कामलाई पत्रकारिताको विकासको कामका रूपमा सञ्चालन गर्न किन नसक्ने; किन नहुने ? महासंघले

^{५२} काठमाडौँमा सञ्चारग्राममा केन्द्रीय कार्यालय भवन बनाउँदा भ्रष्टाचार भएको आशंकाका छानबिन समिति नै गठन गरियो । समितिले कुनै छानबिन गर्न नसकेपछि यो विषय पछिल्लो महाधिवेशनमा पनि उठ्यो । बाइसौँ महाधिवेशनमा विदेशी संस्थाहरूबाट प्राप्त रकम हिनामिना भयो भनेर व्यापक प्रश्न उठ्यो । तर, कार्यसमितिका केही व्यक्तिमाथि हिलो छ्याप्ने प्रयासभन्दा बढी कुनै परिणाम आएन । तेइसौँ महाधिवेशनमा पनि कतिपय सामान्य प्रक्रिया पनि नमिलाई खर्च गरेको भनेर प्रश्न उठ्यो तर चुनावी माहोलमा त्यो विषय त्यसै हरायो ।

गैसस वा तालिम दिने संस्था वा अन्य कुनै अनुसन्धान संस्थाले गर्ने काम किन गर्ने भनेर उदासीनता देखाउनु उचित हुँदैन ।

व्यवहारतः धेरै सदस्य भएको संस्थाले आम गैरसरकारी संस्थाले जस्तो सानातिना कार्यक्रम गरेर सबै सदस्यको चाहनामाथि न्याय गर्न सक्दैन ।^{५३} महासंघका लागि सानो रकमको कार्यक्रम पर्याप्त हुँदैन भने ठूलो रकमको कार्यक्रम गर्न दाताका एजेन्डामा सहमत हुनुपर्छ, जुन अध्यक्ष शिव गाउँलेका अनुसार महासंघका लागि सहज हुँदैन । तर, अन्तर्राष्ट्रिय मिडिया मिसनका सन्दर्भमा महासंघसँग पटक-पटक काम गरेका विनोद भट्टराईको अनुभव संस्थागत विकासबारे अलि फरक छ । उनको विचारमा राम्रो काम गर्ने हो भने स्रोतसाधनको कमी हुँदैन । महासंघका एजेन्डामा काम गर्न विदेशी संघसंस्थालाई अप्ठ्यारो लाग्नुपर्ने देखिँदैन । महासंघका नेताहरूले व्यक्तिगत राजनीति र व्यावसायिक मिडिया विकासलाई छुट्ट्याएर काम गर्ने हो भने महासंघको पहुँचकै आधारमा धेरै संस्थाहरू यससित काम गर्न रुचाउँछन् भन्ने उनको बुझाइ छ ।

स्रोतको व्यवस्था गरी महासंघका मुद्दालाई अगाडि बढाउने हो भने हरेक काममा कार्यकर्ता खुसी पार्ने राजनीतिक दलका नेताहरूको जस्तो मनोविज्ञान त्याग्नुपर्छ । महासंघको बृहत्तर हितका लागि गरेका प्रयासप्रति सदस्यहरूलाई विश्वस्त पार्ने काम नेतृत्वको हो । महासंघको केन्द्रीय नेतृत्वले बृहत्तर रूपमा पत्रकारहरूको हकहितका लागि काम गर्ने, दृष्टिकोण बनाउने र सोहीअनुरूप निश्चित विचार र कार्यक्रम लिएर आउने हो भने ठूलो सदस्य संख्यालाई अर्धलो देखाउनु पर्दैन; त्यो त अवसर हो ।

सदृढ संस्था, सुखी नेता

महासंघको हालसम्मको अभ्यास र विभिन्न सन्दर्भमा अभिव्यक्त रायहरूलाई हेर्दा महासंघको नेतृत्व र संस्थागत विकासका लागि तीनओटा स्वरूप पेस गरिएको पाइन्छ । पहिलो, हालको जे स्वरूप र शैली छ, त्यही । दोस्रो, महासचिव र यसका सहायक, कर्मचारीहरू हुने र अरू पदमा मात्र चुनाव गर्ने । र तेस्रो, जसले नेतृत्व गरे पनि पूर्णकालीनलाई निःशुल्क काम नलाउने खालको ।

पहिलो विकल्प चालू नै रहेकाले त्यसको लामो समीक्षा यसै लेखमा पनि गरिसकिएको छ । दोस्रो विकल्प, सचिवालयलाई व्यवस्थित गरेर त्यसमार्फत महासंघका दैनिक कामकारबाही चलाउने र नीतिगत काममा मात्रै नेतृत्वले

^{५३} अध्यक्ष शिव गाउँलेसँग २०६८ माघ १० मा गरिएको कुराकानी ।

आंशिक समय दिने व्यवस्था हो । आईएफजेमा जस्तै महासचिव र उनका सहायक (जसलाई सहायक महासचिव वा सचिव वा उपमहासचिव वा कुनै नाम दिएर) लाई आवश्यकताअनुसार पूर्णकालीन कर्मचारीका रूपमा भर्ना गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यो अवस्थामा संगठनको प्रमुख नेताको हैसियतले अध्यक्ष मात्रै पूर्णकालीन भए पुग्छ । अरु पदाधिकारीले बैठक वा अरु विशेष समयमा नीतिनिर्माताको हैसियतले मात्रै समय दिए पुग्छ । सचिवालयलाई व्यवस्थित गरेर त्यसमार्फत दैनिक कामकारबाही चलाउने र नीतिगत नेतृत्व मात्रै निर्वाचित नेतृत्वले दिने खालको व्यवस्था पत्रकार महासंघमा अहिलेसम्मको व्यवहार र मानसिकताका आधारमा हेर्दा स्वीकार्य देखिँदैन ।

तेस्रो विकल्पअनुसार अहिलेकै जसरी निर्वाचित नेताहरूले महासंघको प्रशासनिक र राजनीतिक नेतृत्व गर्ने हो भने कम्तीमा केही नेताहरूले पूर्णकालीन हुनैपर्छ । यो अवस्थामा तीन वर्ष वा (पटक-पटक चुनाव जितेर) सोभन्दा बढी पूर्णकालीनरूपमा निःशुल्क स्वयंसेवा नै गरिरहने हो भने दुईमध्ये एउटा निष्कर्षमा पुग्नुपर्ने हुन्छ- (१) नेपाली पत्रकार-नेताहरू यस्ता स्वयंसेवी हुन्, जोसित स्वयंसेवाको नाममा गुजारा चलाउने सीप छ, वा (२) उनीहरू यस्ता अव्यवस्थित प्राणी हुन्, जो सोच विचारै नगरी निश्चित दृष्टिकोण तथा निजी जीवनको योजनाविना नेतृत्वमा पुग्छन् र दुःख पाएर वा बदनाम भएर फर्किन्छन् ।

यी दुवै अवस्था महासंघको संस्थागत विकास र उन्नतिका लागि स्वीकार्य होइनन् । यसका लागि महासंघको कार्यपद्धति, कार्यशैली र ढाँचामा परिवर्तन गरी समग्र पत्रकार र महासंघ पारदर्शी, व्यावसायिक र हक्की हुनुको विकल्प छैन । यसो भएपछि महासंघको सञ्चालन र संस्थागत विकासका लागि धेरै ढोका खुल्छन् । त्यसअनुसार महासंघले गैससहरूले प्राप्त गर्ने स्रोतसाधनसमेत प्रयोग गरी मिडियासम्बन्धी सक्रियता, अध्ययन अनुसन्धान, परामर्श, तालिम प्रशिक्षण तथा मिडियासम्बन्धी पैरवी तथा अन्य सेवाका लागि सरसहयोग लिनुपर्छ । आइफेक्स जस्तो अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा संसारका विभिन्न गैससहरूसँग कुम जोडेर सगौरव बसेको महासंघका लागि यो अनौठो वा अपमानजनक कुरा होइन । बरु, त्यसरी लिइएको सहायताको परिचालन पारदर्शी गर्नुपर्छ ।

यसका लागि उचित नियन्त्रण र सन्तुलनसहितको संयन्त्र विकास गरी कार्यकारी निर्देशकमार्फत काम गर्ने र कोषाध्यक्षले राजनीतिक नेतृत्व दिने गरी विकास विभागको रूपमा काम गर्नुपर्दछ । सहकारी संस्था सञ्चालनको सन्दर्भमा अभ्यास गरिएजस्तो लेखा समिति महाधिवेशनबाटै निर्वाचित गरेर पनि आर्थिक अनुशासनको विकास गर्न सकिन्छ । तर महासंघमा रोजगारीका लागि जाने

प्रवृत्तिलाई निरूसाहित गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नु चाहिँ जरूरी हुन्छ । पत्रकारहरूको हकहितका लागि गर्नुपर्ने कुनै पनि प्रयासमा बाधा पर्न नदिने गरी संगठनात्मक सबलीकरणको काममा संगठन विभागको प्रमुखका रूपमा महासचिव सक्रिय रहनुपर्दछ । आवश्यकताअनुसार कामको क्षेत्र विस्तार गर्दै सम्पूर्ण कार्यसमितिले नै सामूहिक नेतृत्व गरेर आ-आफ्नो जिम्मेवारी सम्हाल्ने बाटो पनि यो नै हो ।

पत्रकारिताको विकास, नेपाली सूचना स्वतन्त्रताको अभिवृद्धि, विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, प्रेस स्वतन्त्रता र श्रमजीवीहरूको विकासलाई कुण्ठित नगर्ने गरी आफ्ना मुद्दामा काम गर्न स्रोतसाधन स्वीकार र पारदर्शी परिचालन गर्नुपर्दछ । त्यसो गर्दा सचिवालय सुव्यवस्थित, संगठित र स्रोतसाधनयुक्त हुन सक्छ । गैसस वा परामर्शदातृ संस्था वा निजी कम्पनीतर्फ यसका नेताहरूले रोजगारीका लागि मुख फर्काउनुपर्ने अवस्था हुनु लाजमर्दो हो ।

यसका लागि महासंघका कुनै पदाधिकारी वा केन्द्रीय समितिकै पनि निर्णय भने स्वीकार्य हुँदैन । महासंघको महाधिवेशन वा साधारणसभामार्फत सैद्धान्तिक म्याण्डेट प्राप्त गरी केन्द्रीय समितिले निर्णय गर्नुपर्दछ । त्यसो गर्दा महासंघको कामको चाप र आवश्यकताअनुसार अध्यक्ष, महासचिव, कोषाध्यक्षलगायत केन्द्रीय सदस्यलाई पनि पूर्णकालीन घोषणा गर्न सकिन्छ । त्यसका लागि आरम्भमा अध्यक्ष मात्र वा महासचिव र कोषाध्यक्षसमेतबाट प्रयोगको थालनी गर्न सकिन्छ । त्यसो गर्दा उनीहरूको स्पष्ट कार्यविवरण तयार गरी पत्रकारिता वा मिडियाकर्म गर्न पाउने पेसा तथा व्यवसायको अधिकारलाई सुरक्षित राख्दै महासंघलाई आवश्यक परेको बेलामा जुनसुकै बखत पनि समय दिनुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्छ । त्यसबापत पूर्णकालीन पदाधिकारीहरूलाई पारितोषिक तथा आवश्यक अन्य सुविधा दिनुपर्छ । यसलाई जागिर वा पारिश्रमिकका रूपमा नभई सम्मानजनक शीर्षकअन्तर्गत जीवननिर्वाहका लागि आधारभूत भत्ता वा पारितोषिकका रूपमा सबैले स्वीकार गर्नुपर्छ । यसो गर्दा पारितोषिक लिएका कारणले हुने सार्वजनिक जवाफदेहिता महसुस भई महासंघप्रतिको दायित्वबोध पनि बढ्छ । त्यसबाहेक अहिले जसरी यातायात खर्च, दैनिक भत्ता आदिको व्यवस्थालाई भने कायम नै राख्नुपर्छ ।

उपर्युक्त तर्क भट्ट सुन्दा अस्वाभाविक र अप्ठ्यारो लाग्न सक्छ तर यो आवश्यक र बाध्यात्मक भइसकेको छ । गाउँदेखि केन्द्रीय विधायिका र सरकारमा चुनिनेहरूसमेत जनताको सेवाका लागि नै भनेर चुनिन्छन् तर राज्यको कोषबाट तलब सुविधा लिन्छन् । त्यसो गर्नु व्यावहारिक आवश्यकता हो । समग्र पत्रकार र पत्रकारिताको अवस्था सुधारसँगै महासंघमा पनि यो कदम चालिनुपर्दछ ।

महासंघको स्रोतसाधनमा जीवननिर्वाहसहितको जिम्मेवारी लिएर नेतृत्वमा पुग्ने व्यक्तिहरूले पारदर्शी भएर काम गर्न पनि पाउँछन् । फलतः कार्यकाल पूरा गर्दा सम्मान वा स्याबासीको सट्टा भ्रष्टाचार वा अनियमितताको पगरी गुथ्नु पर्दैन । महासंघको स्रोतसाधनमाथि भ्रष्ट हर्कत गरियो भनेर हुने सार्वजनिक टिप्पणीबाट बचाएर महासंघको छविलाई अक्षुण्ण राख्न सकिन्छ । महाधिवेशनमा भ्रष्टाचारका नाममा हुने बबालमार्फत चुनाव परिणाम नै प्रभावित पार्ने एउटा मुद्दा नै टुंगिन्छ । संस्थामा पारदर्शी संस्कार र संस्थागत संस्कृतिको विकास हुन्छ । सचिवालय र महासंघको नेतृत्व एउटा स्थायी संस्था हो भन्ने सन्देश प्रवाह हुन्छ र यसका लागि सुव्यवस्थित आधार तयार हुँदै वा गर्दै जाने स्थितिको पनि विकास हुन्छ । फलतः सदस्यहरूप्रति जिम्मेवार, उनीहरूको हकहितका लागि क्रियाशील, बाह्य स्रोतसाधनको परिचालन र महासंघलाई सहयोग गर्ने राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाप्रति पनि पारदर्शिताका आधारमा निर्धक्कसँग हातेमालो गर्ने व्यवस्थित संस्थाको रूपमा महासंघको पहिचान स्थापित हुन जान्छ ।

स्वाभाविक रूपमा आफ्नो हितका लागि सक्रिय हुने व्यक्ति वा संस्थाका लागि सहयोग गर्नु त्यसका सदस्यहरूको दायित्व हो । महासंघ पेसागत परिवार भएकाले त्यसभित्र बाँच्न पाउने अधिकारका लागि याचना गर्नु र उचित सुनुवाइ गरी न्याय दिनु त्यसका नेतालगायत सबै सदस्यहरूको अधिकार र कर्तव्य पनि हो । यसलाई मौन रूपमा सबैले स्वीकारिरहेका छन्; खुलारूपमा पनि स्वीकार्नु खुला समाजको वकालत गर्ने पत्रकारहरूका लागि आवश्यक र अपरिहार्य छ । यसो भएमा मात्रै सार्वजनिक निकायहरूको पारदर्शिताको माग दाबी गर्ने नैतिक बल प्राप्त हुन सक्छ । महासंघको उद्देश्य प्राप्तिका लागि नेतृत्वको लगनशीलता बढाउनुका साथै क्षमता, योग्यता र दृष्टिकोणयुक्त श्रमजीवीहरूलाई महासंघको नेतृत्वमा आकर्षित गर्नका लागि पनि पारितोषिकको व्यवस्था एक सकारात्मक कदम हुने छ । राज्यको पुनःसंरचना भएपछि विकास हुने नयाँ परिस्थितिमा महासंघको संगठनात्मक पुनःसंरचना गर्ने सन्दर्भमा पनि यो अभ्यासले सहजता नै थप्नेछ ।

धन्यवाद

यस लेखको प्रारम्भिक मस्यौदा पढेर सुभाब दिने प्रत्यूष वन्त, देवराज हुमागाईं हर्षमान महर्जन, अर्जुन पन्थी, सुरेश आचार्य, विनोद भट्टराई, शिव गाउँले र महेन्द्र विष्टप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । बहुमूल्य विचार, सूचना, समय वा सुभाबका लागि डच मित्र एलिस हाईलगायत सबै व्यक्ति तथा संस्थाप्रति हार्दिक

कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । लेखको मस्यौदा तयारीमा सहयोग गर्ने सपना र बहिनी सरु सुवेदीलाई पनि धन्यवाद छ ।

सन्दर्भसामग्री

- आचार्य, सुरेश । २०६१ । नेपाली पत्रकारिता र श्रमजीवी पत्रकार । *पत्रकारिताका तीन आयाम* । विष्णुप्रसाद शर्मा, संयोजक, पृ. ७९-९७ । काठमाडौं : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- केसी, पोषण । सन् २००९ । पत्रकार महासंघ र यसका प्राथमिकता । *संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको एक वर्ष : संकटमा प्रेस स्वतन्त्रता* । रामजी दाहाल, सं., पृ. ३९-४४ । काठमाडौं : नेपाल पत्रकार महासंघ ।
- डुङ्गेल, विनोद । २०६७ । *श्रमजीवी पत्रकार : मिडिया अध्ययन प्रतिवेदन २०६७* । काठमाडौं : न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समिति ।
- डुङ्गेल, विनोद । २०६८ । विद्युतीय सञ्चारमाध्यममा श्रमजीवी पत्रकार कानुन कार्यान्वयनको अवस्था । *मिडिया अध्ययन ६* : ४१-८७ ।
- दाहाल, तारानाथ । २०६० । हाम्रा अग्रज र हाम्रो इतिहास । *पत्रकारिता*, माघ-चैत, पृ. ३-८ ।
- देवकोटा, ग्रीष्मबहादुर । २०३६ । *नेपालको राजनीतिक दर्पण दोस्रो भाग (आम निर्वाचन र त्यसपछि)* । काठमाडौं : अर्जुनबहादुर देवकोटा ।
- देवकोटा, ग्रीष्मबहादुर । २०५१ [२०२४] । *नेपालको छायाखाना र पत्र-पत्रिकाको इतिहास* । ललितपुर : साभ्ना प्रकाशन ।
- नेपाल पत्रकार महासंघ । २०६६ । *नेपाल पत्रकार महासंघको विधान २०६०* (दोस्रो संशोधन २०६६) । काठमाडौं : नेपाल पत्रकार महासंघ ।
- न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समिति । २०६५ । *न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समितिको प्रतिवेदन २०६५ (श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन र नियमावलीसहित)* । काठमाडौं : न्यूनतम पारिश्रमिक निर्धारण समिति ।
- प्रेस काउन्सिल । २०३८-३९ । *दशौं वार्षिक प्रतिवेदन २०३८-०३९* । काठमाडौं : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- प्रेस काउन्सिल । २०३९-४० । *एघारौं वार्षिक प्रतिवेदन २०३९-०४०* । काठमाडौं : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- प्रेस काउन्सिल । २०४०-४१ । *बाह्रौं वार्षिक प्रतिवेदन २०४०-०४१* । काठमाडौं : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- प्रेस काउन्सिल । २०४२-४३ । *चौधौं वार्षिक प्रतिवेदन २०४२-०४३* । काठमाडौं : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- प्रेस काउन्सिल । २०४३-४४ । *पन्ध्रौं वार्षिक प्रतिवेदन २०४३-०४४* । काठमाडौं : प्रेस काउन्सिल नेपाल ।
- बडाल, रमेश । २०६५ । श्रमजीवी पत्रकार तथा मिडिया क्षेत्रका श्रमिक कानुनी संरक्षणको बाटोमा । *मिडिया अध्ययन ३* : २०७-२२२ ।
- हिमाल । २०६४ । बिदा, स्वागत । १७ (१५) : ४ ।
- Denyer, Simon, John Elliott and Bernard Imhasly. 2008. Introduction. *Foreign Correspondent: Fifty Years of Reporting South Asia*. John Elliott, Bernard Imhasly, and Simon Denyer, ed., pp. xi-xvi. New Delhi: Viking, Penguin.